

GENDER, GEWAPEND CONFLICT EN VREDESOPBOUW - STAND VAN ZAKEN MET LATIJNS-AMERIKAANSE NUANCE

Bij gewapende conflicten zagen we de jongste decennia een stijging in de proporties vrouwelijke en minderjarige slachtoffers. Ook stonden vrouwen in toenemende mate in voor de logistiek van gewapende groepen, en veel van die groepen zetten kindsoldaten in. Toch achten de nog gangbare oorlogsdoctrines en het internationaal humanitair recht oorlog een mannenzaak, die ‘vrouwen en kinderen’ in één adem aan de kant schuift.

Het ontzenuwen van gewapende conflicten door middel van vredesdiplomatie werd eveneens geacht een exclusieve zaak van heren te zijn, al mag dat laatste niet meer de bedoeling heten sinds oktober 2000. De Veiligheidsraad van de Verenigde Naties nam toen Resolutie 1325 aan over vrouwen, vrede en veiligheid. Met die Resolutie werd vastgesteld dat er een grote vrouwschaarste is bij preventieve en curatieve actie rond gewapende conflicten. De Veiligheidsraad betreurde die situatie, ‘omdat vrouwen deze dagen disproportioneel veel lijden onder gewapende conflicten’. Het werd daarom noodzakelijk bevonden om vrouwen actiever te betrekken bij conflictpreventie. De Veiligheidsraad wenste meer vrouwen in deze sector aan het werk te zetten, en benadrukte “the importance of their equal participation and full involvement in all efforts for the maintenance and promotion of peace and security, and the need to increase their role in decision-making with regard to conflict prevention and resolution” (UN Security Council 2000).

De vijfde verjaardag van deze Resolutie gaf aanleiding tot studies en doorlichtingen. In minstens één van die studies werd de proportie vrouwen geteld die toen (2005) bedrijvig waren in de “small but crucial segment of the peacemaking business – the conflict mediators, specifically those who seek to engage directly with the leadership of warring parties in an effort to open negotiations and broker a peace agreement” (Potter 2005: 3). Naar vrouwen onder deze *conflict mediators* werd gezocht in de rangen van de Verenigde Naties en bij regionale organisaties die met oorlog en vrede te maken krijgen, zoals de Organisation for Security and Cooperation in Europe (OSCE), de Organisation of American States (OAS), de Europese Unie, en in de delegaties van nationale staten die zich in bemiddelingskwesties lieten opmerken, zoals de Verenigde Staten en Noorwegen. Ook het personeelsbestand van gespecialiseerde NGOs, instituten en privé stichtingen die zich met conflictbemiddeling inlieten werd doorgelicht. Het betreft hier o.m. het Crisis Management Initiative, dat in 2000 werd opgericht door de voormalige Finse president Martti Ahtisaari, maar ook de Sant’Egidio gemeenschap, het Noord-Amerikaanse Carter Center en het Zwitsers Centre for Humanitarian Dialogue.

De conclusie na deze opmeting was de volgende: “Looking at the decision-makers and leaders of the negotiating teams of all these various organisations, one fact becomes starkly obvious: there is barely a woman to be seen (...) Of the senior conflict mediators involved in today’s peace processes, hardly any are women. This is a problem for peace, and one which UN Security Council Resolution 1325 on women, peace and security (...) has so far failed to fix”. (Potter 2005:3). Een *quick fix* voor het euvel rekent deze bron niet tot het mogelijke, zo lang zich vrouwonvriendelijke obstakels blijven aandienen op loopbanen die naar politieke en diplomatieke functies

leiden. Wat vrouwen uit die functies weghoudt, stelt zich klaarblijkelijk scherper bij politiek en diplomatiek werk rond oorlog en vrede.

Tot gelijklopende conclusies kwamen de Belgische Commissie Vrouwen en Ontwikkeling en de Nederlandstalige Vrouwenraad, die in 2004 congresseerden over de mogelijkheden die Resolutie 1325 al had verschaft als beleidsinstrument bij de consolidatie van vrede, gendergelijkheid en duurzame ontwikkeling. Zij beoordeelden er de toenmalige stand van zaken in de Afrikaanse Grote Merenregio, met inbegrip van de visie en engagementen van de Belgische beleidsactoren ten aanzien van de conflicten in die regio. “Een verkeken kans” heette het daar toen, “voor alle partijen die naar vrede en heropbouw streven, maar vooral ook een miskennis van het recht van vrouwen om op gelijke basis deel te nemen aan alle structuren van macht en besluitvorming” (Commissie Vrouwen en Ontwikkeling & Nederlandstalige Vrouwenraad 2006: 3).

Bovenvermeld pessimisme laat zich enigszins nuanceren verder in deze bijdrage. De eerstvolgende alinea's schetsen daartoe het verloop van gewapende conflicten na de Koude Oorlog, waarin het steeds moeilijker werd dergelijke conflicten te verhelpen met eenmalige internationale vredesconferenties. In dat kader toont vredesopbouw zich veeleer een werk van lange adem, waaraan vrouwen en mannen kunnen bijdragen met activiteiten die veelal buiten het blikveld blijven van de publieke fora waar de officiële vredesdiplomatie wordt bedreven. “While ‘conflict-resolution’ in response to increasing violence between states has a high profile these days, what are not often heard are women’s voices, relating their own experiences of violence, attesting to women’s truths in conflict situations, asserting the need for changes important to women. Such perspectives are typically not reflected in international or formalized efforts of conflict resolution”. (Gnanadason e.a. 1996:vii). Hoe men dergelijke inzichten en bijdragen aan vredesopbouw kan valoriseren, wordt aan het einde van deze bijdrage geïllustreerd met een voorbeeld uit Latijns-Amerika, een regio waaraan Belgische academici en beleidsactoren tot dusver weinig aandacht besteedden.

Militairen, burgers, mannen en vrouwen

De theorie van de oorlogsvoering is toegesneden op generaals en de legers waarmee zij oprukken tegen de legers van andere staten. Die theorie laat er weinig twijfel over bestaan dat een interstatelijke strijd alleen een zaak van militairen behoort te zijn. Regels daartoe staan in het postuum gepubliceerde traktaat van een Pruisisch militair, oorlogshistoricus en – theoreticus, *Vom Kriege* (von Clausewitz 1832). Dit werk vormt een blauwdruk voor een oorlogsapparaat dat zich met meer efficiëntie zou laten inzetten dan het geval was in de aanslepende oorlogen die deze Pruis zelf had moeten voeren tegen ondermeer de Franse legers. Het vooruitzicht op een efficiënte en dus krachtige-maar-korte oorlog zou het effectief voeren van een dergelijke oorlog vermijden: een optimale oorlogsmachine zou een duurzame vrede in het vooruitzicht stellen.

In functie van die optimale oorlog, en dus de vrede, benadrukte von Clausewitz het onderscheid tussen burgers en militairen: interstatelijke oorlog behoorde uitsluitend zaak te zijn van goed getrainde, professionele legers. Die legers zouden verantwoording moeten afleggen ten aanzien van de staat, ten dienste waarvan ze

worden ingezet en waarvan ze het monopolie op de legitieme uitoefening van het geweld behoren af te dwingen. Die staat, op zijn beurt, zou zich houden aan engagementen die op interstatelijk niveau worden aangegaan – het niveau ook waar men conferenties over oorlog en vrede placht te voeren.

Dit onderscheid tussen militairen en burgers is tevens de basis van het internationale oorlogsrecht, dat niet-combattanten (inclusief gewonde en gevangen soldaten) buiten het strijdgewoel tracht te houden en te beschermen. Deze geordende vorm van oorlogvoeren, die von Clausewitz vooropstelde, herkent men gemakkelijk als een axioma. Het axioma is dan per definitie onmogelijk ten volle in de praktijk te brengen, maar blijft het nastreven waard: alles dient in gereedheid gebracht te worden om een efficiënte oorlog te kunnen voeren, die daarom nooit plaats behoort te vinden. Als er dan toch gestreden dient te worden, dan doet men dit zonder één burgerslachtoffer te maken.

Publicatie van deze negentiende-eeuwse oorlogstheorie verhinderde geenszins dat sindsdien oorlog werd gevoerd en dat daarbij burgerslachtoffers vielen. De slachtofferverhoudingen van militairen ten aanzien van burgers bleken sinds die negentiende eeuw zelfs een fout verloop te kennen: bij de oorlogvoering tijdens het eerste kwart van de twintigste eeuw werd het percentage burgerslachtoffers geraamd op gemiddeld 10 tot 15% van het totale aantal oorlogsslachtoffers. Bij het afsluiten van de twintigste eeuw bleek het percentage burgerslachtoffers veel groter dan 15%. Het Ontwikkelingsprogramma van de Verenigde Naties liet toen berekenen dat het aandeel van burgers was opgelopen tot 75% (Smith: 1994), of tot meer dan 90% indien gewonde burgers werden meegeteld en mensen die ontheemd raakten nadat ze wegvluchtten van een conflict dat in hun woongebied gestreden werd. Vluchtelingen die over landsgrenzen worden opgevangen in kampen of die elders in eigen land een bestaan trachten her op te bouwen, zijn steevast burgers en vooral vrouwen en kinderen. Zelden komen zij de gevolgen van het strijdgewoel in minder dan één generatie te boven. In het humanitaire vakjargon worden deze binnenlandse vluchtelingen aangewezen als '*internally displaced people*' (IDPs) die speciale zorg behoeven.

Inclusieve conflicten

De verburgerlijking, vervrouwelijking en verjonging van 's werelds slachtofferpopulatie valt te verklaren door de Koude Oorlog en het officiële einde daarvan in de laatste decennia van de vorige eeuw. Deze, zetten een rem op grote interstatelijke oorlogsvoering van getrainde en geordende en alléén tegen elkaar opgestelde legers, zónder echter gewapende conflicten uit de wereld te helpen.

De term 'georganiseerd geweld' (naar Mary Kaldor 1999) beschrijft de gewapende conflicten na de Koude Oorlog op meer accurate wijze dan de term 'oorlog' kan doen. In hedendaagse conflicten zijn namelijk meer actoren aan de slag dan de officiële goed georganiseerde legers die verantwoording afleggen voor de wijze waarop ze het staatsmonopolie op het geweld afdwingen en oprukken tegen de legers van een andere staat. Het hedendaagse strijdtoneel overschrijdt vandaag nog zelden de territoriale grenzen van één staat. Daar vinden plaatselijke geregelde legers tegenover zich gewapende niet-staatse groepen die het legitieme staatsmonopolie op de uitoefening van het geweld ondergraven: guerrillagroepen, doodseskaders en misdaadbendes die

uitsluitend uit zijn op geldelijk gewin en die het oorlogsrecht met de voeten treden. In conflicthaarden floreert vandaag de georganiseerde misdaad en worden mensenrechten geschonden.

Het samenspel van die drie componenten - strijd volgens de oude regels van de oorlogsdoctrine, georganiseerde misdaad en schendingen van de meest fundamentele rechten – ontdeed conflicten van humanitaire waarborgen. De motieven waarover wordt gestreden, verloren bovendien aan politieke en ideologische lading. De strijdmotieven werden concreter, lokaal, en meer ‘privaat’ ingeschat dan het geval was ten tijde van de oorlogen uit het verleden, die alleen om politieke redenen konden worden gevoerd. Nu wordt nog zelden (alleen maar) gestreden omwille van het publieke belang van alle burgers van een staat, waarover dan door een geregeld leger kan worden gewaakt in het belang van alle staatsonderhorigen.

Het hedendaagse georganiseerde geweld kan, technisch gezien, als ‘burgeroorlog’ worden herkend. Wat de burgers van één staat uiteindelijk motiveert om geweld aan te richten tegen landgenoten, wordt vaak al te gemakkelijk geduid in termen van de etnische groep waartoe ze behoren of de religie die ze aanhangen. Wat bepaalde burgers bindt aan een bepaalde groep die zich in de strijd werpt, kan echter niet worden verward met het eigenlijke motief voor die strijd. In heel wat recente conflicthaarden zijn trouwens niet eens meer etnische, religieuze of zelfs maar politiek-ideologische breuklijnen aan te wijzen.

Deze moderne vormen van georganiseerd geweld dwingen burgers, óók vrouwen én kinderen, om partij te kiezen en zich te binden aan die strijdende partij. Die partij is in principe níét het geregelde leger dat bij internationaal verdragsrecht immers geen kindsoldaten en in ongeschreven regel ook liever geen vrouwen in zijn rangen duldt en zo professioneel mogelijk burgers beschermt tégen wie hen met geweld bedreigt. Het baart dan weinig verwondering dat vrouwen en kinderen vooral te maken krijgen met niet-staatse strijdende partijen die haast per definitie het internationaal humanitair recht miskennen. In sommige gevallen zijn vrouwen bij die gewapende partijen ingelijfd als actieve combattanten; in vaker voorkomende gevallen werden zij er de logistieke steunpilaren van; en in vrijwel alle gevallen werden zij tenminste ook slachtoffer van de gruwel die niet-staatse actoren aanrichten. Dat alles blijkt ten overvloede uit de catalogi waarin de manieren geïnventariseerd werden waarop vrouwen in het recente verleden betrokken werden bij de conflicten op de Balkan, in het Midden-Oosten en in vele uithoeken van het Zuiden (Bennet e.a. 1995).

De implicaties van dat verloop zijn niet gering: humanitaire waarborgen en andere instrumenten van het internationaal publiek recht verloren hun relevantie in grote delen van de wereld. De internationale vredesdiplomatie, in Europa gekazerneerde denktanks en verwante instanties vermogen op zich weinig om de conflicthaarden te blussen die daar nu branden. In die zin nam ook de relevantie af van de vraag of er inmiddels vrouwen dan wel nog vooral mannen in die sector actief zijn. De manier waarop vrouwen én mannen op het terrein en ondanks alles trachten bij te dragen aan het bezweren van de conflicten in hun eigen leefwereld, blijft wel het bestuderen waard.

Latijns-Amerika

In Latijns-Amerika vonden tijdens de jongste decennia een handvol gewapende conflicten plaats, waarvoor geen etnische noch religieuze breuklijnen vielen aan te wijzen en waarbij politieke en ideologische strijdmotieven vervaagden. Het gewapende geweld onderscheidde zich daar dan in weinig van dat in andere regio's uit het Zuiden. Aan het profiel dat in bovenstaande alinea's werd geschetst van de post-Koude-Oorlogconflicten beantwoorden in het bijzonder de gewapende conflicten in Colombia, in delen van Peru en Mexico, en de burgeroorlogen die tot en met de jaren tachtig van de voorbije eeuw werden gevoerd in El Salvador en in Nicaragua.

Laatst vermelde burgeroorlog bracht de Nicaraguaanse dictator Anastasio Somoza ten val, waarna een regering aan de macht kwam die werd geleid door het *Frente Sandinista de Liberación Nacional* – FSLN. Deze regering van Sandinisten werd meer dan een decennium later op haar beurt aan de kant gezet door de verkiezingsoverwinning van een 14-partijencoalitie, die zich over het ideologische veld uitstreckte van ultrarechts tot communistisch en die geleid werd door Violetta Barrios de Chamorro, de eerste en tot dusver enige vrouwelijke president van Nicaragua.

De Nicaraguaanse verwickelingen werden intensief onderzocht vanuit een genderperspectief. Een belangrijke vrouwelijke inbreng werd genoteerd in de frontlijnen die de Sandinisten de overwinning bezorgden. Eén van die vrouwen, Rosario Murillo - gebruikelijk aangesproken als 'la general' - werd inmiddels ook de echtelijke wederhelft van toenmalig FSLN-leider en huidig president Daniel Ortega. “[Other] examples are the three women who participated in the FSLN's spectacular assault on Chema Castillo's mansion in Managua in 1974, the occupation of the National Palace in 1978 under supervisor of Dora María Téllez, one-time head of the FSLN forces on the Western Front; and the surrender of Granada to the FSLN forces led by Mónica Baltodano”. (Fernández Poncela 1997, 38). Een studie raamt het vrouwelijke aandeel FSLN-strijders op niet minder dan 25 tot 30% (Cupples 2006).

De contrarevolutionairen, die op hun beurt gewapenderhand weerstand tegen de Sandinisten gingen voeren, zetten eveneens vrouwen in. Zij zouden tot 7% van die combattanten hebben uitgemaakt en er voor een belangrijker deel instaan voor logistieke ondersteuning van deze weerstandstroepen. Een studie over de motieven die deze vrouwen dreven, bracht onderzoekster Julie Cupples tot de conclusie dat zij “appeared to have adopted counter-revolutionary positions not so much because of ideological convictions than as a result of personal circumstances. While the difference between the personal and the ideological cannot be neatly demarcated, most of these women became counter-revolutionaries because of the men in their lives and the political decisions taken by their husbands, sons and employers. (Cupples 2006:87)

Werden Nicaraguaanse vrouwen er door meer eigenlijke motieven toe aangezet om de zijde te kiezen van het FSLN? Het relatief grote aandeel vrouwen dat aan die kant de wapens opnam, wijst daar op het eerste gezicht op. Ook het gegeven dat de eerste Sandinistische regeringsploegen behoorlijk wat vrouwen telden en beleidsdaden stelden die de positie van de Nicaraguaanse vrouw in de schijnwerpers plaatste, wijst in die richting. Vrouwen kregen participatiekansen in openbare instellingen die voor hun welzijn en dat van hun kinderen werden opgericht, en zij werden actief in allerlei middenveldstructuren. Toch is de balans van deze processen genuanceerd. “Despite gains, women's social participation in the state structure and the popular organisations did not correspond to the expectations generated by the revolution, and did not reach

levels publicized by the Sandinista government. Massive female participation in the decade of the 1980s is a myth. In the reality a chasm existed between women's daily experience and the progressive theoretical posturing of the party" (Fernández Poncela 1997:45). In de formele politiek smolt het aantal vrouwen uit de executieve weg naarmate het einde van het Sandinistische tijdperk naderbij kwam en de gewapende strijd tegen de contrarevolutionairen uitputtender werd. Vrouwen zouden uiteindelijk nauwelijks inbreng hebben gehad in het verzoeningsproces dat aan die strijd een einde stelde.

Met het voorgaande is niet gezegd dat vrouwen geen rol speelden in het voorbereiden van een nieuwe convivialiteit en bij de feitelijke vredesopbouw, die zich voltrok in de marge van de politieke besluitvorming. Net het tegendeel bleek uit een terreinstudie in de gemeenschap Waslala, in ruraal gebied dat tijdens de burgeroorlog intense gewapende actie zag tussen FSLN-aanhangers en contrastrijders: "In order to escape the worst of the fighting and find a safe place to bring up their children while their partners were engaged in combat, many women from both sides moved from surrounding rural communities to settle in Waslala. During the war, Sandinista mothers organised in Waslala to support women who had lost husbands and sons in the conflict. At the end of the war, Contra women who had lost husbands and children in the conflict also formed their own organisation, the Committee of Mothers of the Resistance (Comite de Madres de la Resistencia) in order to attempt to obtain from the government the war pensions to which they were entitled. The process of securing a war pension was proving to be bureaucratically complicated for both Sandinista and Contra women and as a result a number of them felt it might be more effective to pressurise the government together. Many women were opposed to uniting with former enemies, but in 1993 a group of Sandinista women and a group of Contra women did merge to form the Association of Mothers and Victims of War to attempt a process of reconciliation. Not only did the joint organisation manage to secure pensions for a small number of women, they also managed to fund and execute a number of joint development projects. Sandinista and Resistance women were jointly organised in a self-help housing project, known as El Progreso, which built 26 houses for Mothers of the Resistance, and 26 houses for Sandinista women. Food aid packages and the provision of seeds to plant basic grains were secured for a number of women. A number of Sandinista and Resistance women jointly created a construction cooperative in which beneficiaries learned to make bricks and build latrines." (Cupples 2006, 88).

Als het geweld voortduurt

Colombia is wellicht het land waar al het langst en het meest onderhandeld werd over vreedzame beslechting van gewapende conflicten. Onderhandelingen verliepen er zowel in publieke fora als in discrete gesprekkenrondes en waren vrijwel altijd het werk van mannen. Eén uitzondering op die regel betreft Maria Emma Mejia. Voor zij Colombiaans ambassadeur werd in Spanje, zette zij zich op het meest officiële en hoogste niveau in voor het normaliseren van de toestand in de uitermate gewelddadige *Comunas* te Medellín.

Meer dan een halve eeuw geleden bracht ze met een ontwapeningsakkoord de toen nog smeulende burgeroorlog ten einde. Drie decennia later, in 1984, bereikte de

toenmalige Colombiaanse regering een ‘*Acuerdos de Cese del Fuego*’, een staakt-het-vuren, met meerdere gewapende groepen die haar gezag en monopolie op de legitieme uitoefening van het geweld ondermijnden. Belisario Betancourt Cuartas onder wiens presidentschap deze akkoorden werden gesloten, ging nadien zelfs elders in de regio de vrede consolideren, als voorzitter van de Waarheidscommissie in El Salvador. In 1989 en 1993 werden in Colombia nog meer ontwapeningsakkoorden gesloten, waarna ook telkens inspanningen werden geleverd om de gedemobiliseerde strijders weer in de samenleving op te nemen. Enkele personages die gewapende groepen hadden geleid, stapten daarna met succes in de Colombiaanse partijpolitiek en werden senatoren, hoge regeringsfunctionarissen en presidentskandidaten.

Deze Colombiaanse onderhandelingssuccessen illustreren helaas tegelijkertijd de afnemende relevantie van vredesonderhandelingen. De ontwapeningsakkoorden en overige vredesinspanningen brachten namelijk geen einde aan het georganiseerde geweld in Colombia. Ze hielpen de toestand er veeleer te transformeren in een situatie waarin onderhandelingen in het beste geval een schijn van normaliteit aan de oppervlakte herstelden. Onder die oppervlaktelaag bleef na elke demobilisatie het geweld knagen en om vergelding schreeuwen, in functie waarvan steeds nieuwe groepen de wapens opnamen. De Franse Colombiadeskundige Daniel Pécaut beschreef deze situatie als een kringloop van georganiseerd én ongeorganiseerd geweld, dat straffeloos werd aangericht en dat profileerde, en waarbij onderling weinig verwante groeperingen en acties elkaar versterkten en uiteindelijk het hele weefsel doordrongen van politieke, sociale en intermenselijke relaties (vrij vertaald uit Pécaut 2001).

De bron van zoveel destructieve krachten werd omstreeks de millenniumwende als volgt beschreven: “There is no national war going on, but a juxtaposition of local wars with a multiplicity of political and non-political protagonists. These wars are about down-to-earth [economic] interests and not an ethnic, religious or major political conflict. More than ‘vertical’, revolutionary upward or state-directed downward violence, we see a proliferation of ‘horizontal’ violence in the form of inter- and intra-group conflict and local wars between all kinds of armed private gangs [... that] seem to affect the entire society” (Martin 2000:163-164).

“All kinds of armed private gangs” verwijst in eerste instantie naar verschillende (en ook onderling met elkaar strijdende) guerrillabewegingen, die elk ook nog eens uit verschillende *frentes* zijn opgebouwd. Enkele van die guerrillagroepen hebben zich al in de jaren zestig van de vorige eeuw gevormd en zijn vandaag nog steeds actief. Eén van die groepen, *las Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia* – afgekort met het acroniem FARC – is ook in Europa gekend, al was het maar omwille van de Frans-Colombiaanse politica Ingrid Betancourt, die al meer dan vijf jaar door deze guerrillagroep gekidnapt wordt gehouden (nvdr.:ze werd in 2008 bevrijd). Een tweede generatie Colombiaanse guerrillagroepen vormde zich op het einde van de jaren zeventig, in navolging van de ‘revolutionaire gebeurtenissen’ die zich toen voordeden in Centraal-Amerika, waarover hierboven al kort werd bericht. Anders dan het geval was in Centraal-Amerika genoten Colombiaanse revolutionaire bewegingen weinig sympathie van niet-gewapende burgers.

Misnoegde burgers vormden zelf in vele gebieden milities, die zich tegenover de Colombiaanse guerrillagroepen opstelden. De milities organiseerden zich om het land, zijn middenklasse en vooral zichzelf te beschermen tegen de guerrilla-overlast. Deze organisaties groeiden en versterkten zich, en zij namen op zeer problematische wijze

het recht in eigen handen bij het uitblijven van naar hun aanvoelen ‘overtuigende actie’ vanwege de staat om die guerrilla te bedwingen en te bestraffen. Aan het einde van de jaren negentig van de vorige eeuw gingen deze burgermilities opereren onder één koepelstructuur met een uitdrukkelijke rechtse signatuur: de *Autodefensas Unidas de Colombia* of AUC.

Alsof dit alles nog niet genoeg was, stelden zich tegenover en ook vaak mét alle hierboven vernoemde ‘politiek’ gemotiveerde groepen verschillende misdaadbendes op, die met hun participatie in de illegale drughandel uitsluitend op geldelijk gewin uit zijn. Deze drugsmaffia’s beschikten aanvankelijk over eigen gewapende militieën en zetten jonge huurmoordenaars in, *sicarios*. Later sloten deze maffia’s ook strategische allianties met bepaalde *frentes* van de guerrilla én met de burgermilities.

Het Colombiaanse justitiële en veiligheidsapparaat bestrijdt al deze illegale groepen. Het officiële leger van de Colombiaanse staat kreeg bij herhaling de opdracht de guerrillagroepen met militaire druk ‘naar de onderhandelingstafel te drijven’. Zo verging het de FARC-guerrilla en andere eerstegeneratieguerrillagroepen, die tijdens de voorbije decennia aan ontwapeningsonderhandelingen en -akkoorden deelnamen. Fracties van die guerrillagroepen demobiliseerden nadien effectief, maar anderen binnen diezelfde groepen én nog andere guerrillastrijders behielden hun wapens. Splintergroeperingen van gedemobiliseerden hervielen in oude gewoonten, nieuwe groepen vormden zich aanhoudend. Combattanten liepen van het ene illegale kamp naar het andere over. Zo was het niet ongebruikelijk voor voormalige soldaten en officieren van het geregelde leger én guerrilleros om zich aan te sluiten bij de militieën binnen de AUC koepel, die zich op het einde van het vorige decennium ontzettend sterk had uitgebouwd.

Met de kopstukken van deze koepelorganisatie knoopte de Colombiaanse regering tenslotte ontwapeningsgesprekken aan, nadat deze zich er in 2003 toe engageerden een eenzijdig staakt-het-vuren na te leven. Hierna werd met de overheid onderhandeld over grootschalige demobilisatie en reïntegratie van een kleine 31000 strijders in het burgerleven. Deze demobilisatie, maar ook de versterking van het geregelde veiligheidsapparaat en specifieke wetgeving, die mee de demobilisatie van de AUC blokken ingaf, heeft het geweld in grote delen van Colombia teruggedrongen. Toch is het bij lange niet onder controle in sommige andere delen van het land en al helemaal niet daar waar guerrillagroepen de ruimte hebben ingenomen die de gedemobiliseerde AUC vrijlieten. Bovendien zijn uit sommige gedemilitariseerde AUC-blokken nieuwe gewapende groepen opgerezen die de strijd over de toegang tot exportroutes naar de lucratieve buitenlandse markten van illegale drugs hervatten. De nieuwe groepen stellen zich tegenover andere gewapende groepen, zoals *frentes* van de guerrillas die evenmin met succes gedemobiliseerd raakten. Die guerrillagroepen overleven net zoals andere gewapende groepen in het land door participatie in de internationale drugseconomie, maar ook in de volstrekt inhumane ‘kidnapindustrie’ en dergelijke meer.

Onderbeschermde mannen en vrouwen

Het justitieel en het veiligheidsapparaat van de Colombiaanse staat raakten overbelast door de strijd op zoveel fronten en tegen zoveel verschillende illegale

gewapende groepen tegelijk. In de voorbije decennia slaagde die staat er met afnemend succes in de burgerbevolking afdoende voor het geweld af te schermen.

Sinds 1985 sloegen al meer dan 3,5 miljoen Colombianen eens of meermaals op de vlucht. De meeste van hen hadden geen andere optie dan zich elders in eigen land opnieuw te vestigen. Die IDPs noemt men ter plaatse *desplazados* en/of *desraídos*, vrij vertaald als ‘ontwortelden’. De overgrote meerderheid van hen zijn vrouwen en minderjarigen. Velen van hen blijven lang na hun eerste vlucht en provisoire hervestiging hulpbehoevend. In 2006 nog raamde het Ontwikkelingsprogramma van de Verenigde Naties het totaal (‘totaal’ is strikt genomen niet hetzelfde als ‘geaccumuleerd’, wat een meer technische hulpverlenersterm is, die ook in UNDP jaarrapporten wordt gebruikt.. maar is het voor onze lezers relevant om zo’n technische nuance in de verf te zetten? Zo niet: zet dan toch maar ‘totaal’)aantal Colombiaanse IDPs op meer dan anderhalf miljoen mensen, dat was toen de op één na grootste IDP-concentratie ter wereld, en het grootste aantal in de Westelijke hemisfeer. Miljoenen andere Colombianen verblijven buiten de landsgrenzen, veelal als economisch vluchteling.

Wie ter plaatse bleef, kon zich in de loop van het afgelopen decennium steeds minder onttrekken aan het geweld. Dit gold zowel voor mannen als voor vrouwen. Ook indien zij niet zelf actief de wapens hanteerden uit sympathie voor of onder dwang van één der gewapende groepen, bleven Colombiaanse vrouwen ten alle tijde betrokken bij de strijd als moeder, dochter, zuster of geliefde van een strijder bij één of andere partij. In die hoedanigheid kwamen vrouwen onvermijdelijk te staan tegenover andere vrouwen, hun buurvrouwen en dorpsgenoten, die op hun beurt door hun respectieve familiale of affectieve banden verbonden werden gezien met strijders van een tegenpartij. Een spiraal van vergeldingsgeweld zoog de vrouwen mee, rukte hun leefwereld uit elkaar en liet een smeulende bodem achter waarop al te gemakkelijk nieuwe gewapende groepen aardden en geweldhaarden bleven ontbranden.

In oorden waar deze Colombiaanse binnenlandse vluchtelingen zich hervestigden, en op plaatsen waar de strijd tot op vandaag verder wordt gestreden, stelde men het volgende vast: mannen werden er schaars. De gewapende groeperingen die in conflictzones opereren, bestaan weliswaar overwegend uit mannen, maar zij integreren zich niet of zeer weinig in de gemeenschappen waar zij – tijdelijk – doortrekken en een machtsbasis proberen te verwerven of te behouden ten nadele van andere illegale gewapende groeperingen die zich net zo min in het plaatselijke gemeenschapsweefsel integreren. Die vaststelling, mannenschaarste IN de gemeenschappen, kan ten dele verklaard worden door het buitensporig hoge aantal moorden. De Colombiaanse landelijke gemiddelde moord-index liep in 2002 op tot meer dan 68/100000 inwoners. Dat was toen het allerhoogste cijfer in de westelijke hemisfeer. Bovendien kon uit de gegevens voor datzelfde jaar worden afgeleid dat mannen in Colombia tot 12 keer meer risico liepen dan vrouwen om te worden vermoord. In 2005 waren nog 92% van de dodelijke slachtoffers van vuurwapens mannen, voornamelijk tussen 25 en 34 jaar oud (UNODC 2006, 13). Het Colombiaanse landelijke gemiddeld aantal moorden was in 2006 gezakt tot 38/100000, wat het derde hoogste aantal van Latijns-Amerika blijft, na Venezuela en El Salvador.

Weerstand zonder mannen

Analyse van gezinssituaties in de meest gewelddadige zones van Colombia leerde dat lang niet alle volwassen mannen die daar ‘ontbreken’ werden vermoord, noch zelfs dat zij op grote schaal werden ingelijfd bij één van de gewapende groeperingen. In de vaakst voorkomende gevallen bleken de ‘vaders des huizes’ weggetrokken naar rustiger delen van het land, of naar het buitenland. Zij deden dat in de hoop daar een gezinsinkomen te verwerven, als het even kon in een legale economie. In die zones van Colombia waar illegale, gewapende niet-staatse actoren de zaken naar hun hand zetten, werd werk immers even schaars als mannen. Conflicteconomieën, zoals de teelt van illegale gewassen, waarin deze groeperingen lokale gemeenschappen aan het werk trachtten te zetten, hebben de plaats ingenomen van enige andere economische activiteit. Door die coïncidentie genereerden conflicthaarden dan ook vooral economische vluchtelingen. De uittocht van deze mannen leidde tot een interessante sociologische dynamiek: vrouwen werden erdoor in een leidersrol gedwongen, in het gezin én in het gemeenschapsleven.

Onderzoek naar inheemse, Afro-Colombiaanse en traditionele (gemestizeerde) boerengemeenschappen die zich overeind trachten te houden in conflictzones, bevestigde dat vrouwelijke gezinshoofden en nieuwe gemeenschapsleidsters er effectief het voortouw namen. Deze vrouwen namen initiatieven om de strijd in hun streek te ontzenuwen én voorwaarden te scheppen om te voorkomen dat de geweldhaarden heropflakkerden. In de loop van de voorbije vier jaar konden meerdere van die burgerinitiatieven worden geïnventariseerd in drie Colombiaanse departementen langs de westkust van het land: Chocó, Cauca en Nariño. Deze onderneming kreeg de codenaam *La Cartografía de la Esperanza*: het in kaart brengen van de hoop. Het project werd onder de aandacht gebracht van de Belgische FOD Buitenlandse Zaken, die het sinds 2003 voor de volle 100% financierde. Deze financiering werd gedragen op de budgetlijn ‘preventieve diplomatie’ en past in het engagement dat de Belgische overheid in 2001 uitsprak om het vredesproces in Colombia te ondersteunen.

Inventarisatie en grondige analyse van een grote hoeveelheid burgerinitiatieven zijn inmiddels beschikbaar (Villarreal & Ríos 2006). De initiatieven worden daarin herkend als een uiting van vreedzaam verzet tegen het geweld dat het sociale weefsel van gemeenschappen aan flarden had gereten en vrouwen onvrijwillig in een spiraal van vergeldingsgeweld dwong, die elke poging tot verzoening en heropbouw al bij voorbaat ondermijnde. De houding die de vrouwen in deze gebieden vandaag aannemen tegen de gewapende groepen en de uitzichtloze situatie waarin deze groepen hen dwingen, omschrijven zij zelf als *resistencia específica* of *resistencia civil* – vertaalbaar als ‘vreedzaam verzet’, of ‘burgerweerstand’. Interessant is dat hiermee een actieve, constructieve weg wordt bewandeld, niet één die neerkomt op een passief (en in de gegeven omstandigheden gevaarlijk naïef) afwijzen van het geweld, waarvoor in de praktijk alleen gevlucht kan worden naar een in economisch opzicht minstens even hopeloze situatie van binnenlandse vluchteling of *desplazado*. *Resistencia civil* maakt van het ter plaatse blijven in de streek van oorsprong weer een denkbare optie, ook al trekken er nog steeds gewelddadige gewapende groepen door die streek en zelfs al rest er daar nauwelijks nog tewerkstelling in ‘respectabele’ economische sectoren.

Om ter plaatse te blijven, moet men zich van een overlevingsbasis kunnen verzekeren die een meer duurzame bestaansvorm in het vooruitzicht stelt. Tot het scheppen van

dergelijke basis dragen deze burgerinitiatieven bij. Gelijkaardige burgerinitiatieven worden genomen door groepen van vrouwen die zelf behoren tot de populatie van binnenlandse vluchtelingen en die in moeilijke situaties weer een bestaan trachten op te bouwen in de stedelijke centra van de onderzochte departementen.

Vrijwel alle *resistencia* initiatieven die werden genomen en beschreven in de departementen Chocó, Cauca en Nariño gingen uit van plaatselijke 'wijze vrouwen' en 'gemeenschapsmoeders'. Sommige van de door hen gevormde groepen stellen zich inmiddels ook open naar jongeren (M/V) en naar volwassen mannen. Naar inhoud zijn meerdere types initiatieven te onderscheiden. Het valt bovendien op dat een groep of organisatie die al een eerste initiatief nam, in de meest voorkomende gevallen later doorgroeit naar andere types van initiatieven. Vrijwel in alle gevallen betreft het eerste initiatief dat de groep neemt het oplossen van het meest urgente probleem: de armoede, de honger. Daartoe behoren in wezen bescheiden productie-initiatieven, zoals de teelt, verkoop en verwerking van bepaalde gewassen, het opzetten van een dorpskeuken, ruilhandel van voedingsgewassen met groepen uit dezelfde zone die elders andere gewassen weten te telen, productie en distributie van frisdrank en vergelijkbare kleine huisnijverheid. Een deel van de middelen die dergelijke activiteiten genereren, wordt vervolgens ter beschikking gesteld van nevenactiviteiten waaraan dezelfde groep nood heeft. Zo werd in het noorden van het departement Cauca door een plaatselijke groep vrouwen uit de Afro-Colombiaanse minderheid een 'huis voor het kind' opgezet, waar moeders hun jonge kinderen onder verantwoord toezicht kunnen achterlaten, wanneer zij zelf in steden als huishoudsters in particuliere woningen hun arbeid aanbieden.

Door de gemeenschap georganiseerde opvang helpt vermijden dat de kinderen in afwezigheid van de moeder op straat rondlopen en prooi worden van de daar circulerende en rekruterende guerrillagroepen of 'gewone' criminele bendes. Zo werd enige preventieve waarde aan dergelijke initiatieven toegeschreven. De productieve economische initiatieven hebben een gelijkaardig potentieel: zij geven jongeren weer uitzicht op werk en daarmee een overlevingsbasis in eigen streek. Dit remt de uitstroom en de accumulatie van binnenlandse vluchtelingen in streken waar net die accumulatie nieuwe problemen schept (en door zijn uitzichtloosheid, rekruterende gewapende bendes aantrekt die het geweld alleen maar kunnen doen voortduren).

Niet voor alle initiatieven was het wachten op financiële middelen die de groep zelf met productieve activiteiten verwierf. Sommige vrouwen en groepen legden zich toe op organisatieprocessen en consolideerden zich tot koepelorganisaties. Dit is het geval met vrouwen uit het departement Cauca, die in navolging van vrouwen uit het departement Chocó een *Red Departamental de Mujeres* hebben (her)opgericht. Deze koepelorganisatie helpt bredere vormingsprojecten voor de gemeenschap aan te bieden in samenwerking met plaatselijke overheden en niet-gouvernementele organisaties. Hier leren vrouwen hoe ze hun participatie in officiële overlegstructuren kunnen versterken. Ook geven zij toelichting bij de bijzondere rechten die hen toekomen als kwetsbare bevolking in conflictgebied mét pragmatisch advies over hoe deze rechten concreet af te dwingen.

Het in kaart brengen van deze initiatieven en groepen was nooit een doel op zich. De *Cartografía de la Esperanza* werd een middel om het potentieel van deze initiatieven voor vredesopbouw te erkennen en te versterken. De inventarisatie bleek een stimulans tot het nemen van nog meer initiatieven. Het op de kaart zetten en beschrijven van de initiatieven, waaraan de initiatiefneemsters zelf maximaal

participeerden, dwong hen hun activiteiten duidelijker te articuleren. Dit vergemakkelijkte de bekendmaking van die initiatieven en de groepen die deze droegen, en maakte de initiatieven zelfs repliceerbaar door andere groepen van vrouwen, die zichzelf in gelijkaardige omstandigheden probeerden te handhaven. Vrouwen van groepen in verschillende zones werden er toe aangezet ervaringen met elkaar uit te wisselen, en om, waar mogelijk, te netwerken met andere groepen en strategische allianties aan te gaan met plaatselijke overheden. Dit proces van 'herweven van het verscheurde sociale weefsel' werd niet alleen aangemoedigd. Het organisatorische proces en een deel van de aangeboden vormingsactiviteiten werden bovendien in bescheiden mate financieel ondersteund met het Cartografía-project.

In de meest recente uitvoeringsfase van het project werd aan een vijftigtal vrouwen, die zich al geruime tijd lieten opmerken als gemeenschapsleidsters, vorming aangeboden tot *mediadores de paz y conciliadoras de genero*, 'bemiddelaars van geschillen en adviseurs inzake gelijke kansen'. Deze opleiding laat hen vandaag toe om gemeenschapsrecht te spreken. Voor het beslechten van lokale geschillen voorziet de Colombiaanse Grondwet sinds 1991 namelijk dat in inheemse, Afro-Colombiaanse of traditionele boerengemeenschappen recht kan worden gesproken volgens de tradities van de gemeenschap. De toepassing van die grondwettelijke voorziening bleek sindsdien in handen van lokale mannen, die de zaken in de praktijk niet zelden op seksistische wijze beslechtten. Eerder dan dat gemeenschapsrecht 'met het badwater weg te gieten' kunnen de zopas opgeleide *mediadores de paz* het nu aanwenden als instrument om de gevoeligheden van plaatselijke vrouwen te respecteren en hun inzichten te valoriseren in hoe de strijd er op microniveau wordt uitgevochten. Hiermee wordt het 'vrouwelijke vredespotentieel' verder uit de schaduw getild van het mannenbastion van de officiële en formele *track one conflict mediation* en krijgen vrouwen erkenning voor de wijze waarop zij op het terrein participeren in zaken van weerstand, verzoening en vredesopbouw.

De beschreven vredesopbouw, die uitgaat van vrouwen in Colombiaanse conflictzones, vervangt de plaats van die meer officiële *track one mediation* niet. Hun werk is net complementair met het werk van regeringsbemiddelaars, die onderhandelen met woordvoerders van illegale gewapende groepen, en met dat van reguliere veiligheidsdiensten, die het monopolie op de uitoefening van het geweld op die groepen trachten te herwinnen. Daarmee is niet gezegd dat het werk van deze vrouwen facultatief is. De Colombiaanse conflictgeschiedenis leerde dat het van hogerhand weghalen en ontwapenen van gewapende groepen op zichzelf geen garantie was voor een duurzame vrede. Zolang het sociale weefsel verscheurd bleef en de plaatselijke burgerbevolking aan zijn lot overgelaten, diende het weghalen van één gewapende groep hoogstens om de baan te ruimen voor een volgende. Het bewustzijn van hoe die dynamiek tot dusver verliep, blijkt een eerste stap om er afdoende weerstand tegen op te bouwen.

BENUTTE BRONNEN:

Olivia BENNET, Jo BEXLEY, Kitty WARNOCK (eds.) *Arms to Fight Arms to Protect – Women speak out about conflict*. London: Panos Publications, 1995

(ook beschikbaar in Nederlandstalige uitgave, als *Vrouwen in oorlog – Ervaringen uit Liberia, Somaliland, Tigre, Uganda, Rwanda, India, Sri Lanka, Vietnam, El Salvador, Nicaragua, Kroatië, Bosnië en Libanon*, Den Haag: NOVIB, 1995, 343p.

Carl von CLAUSEWITZ, *Vom Kriege*, Berlin: Dümmlers Verlag, 1832 (full text met mogelijkheid door te klikken naar Engelstalige versie www.clausewitz.com/CWZHOME/VomKriege/VKTOC2.htm)

COMMISSIE VROUWEN EN ONTWIKKELING & NEDERLANDSTALIGE VROUWENRAAD, *Verslagboek conferentie “Vrouwen, oorlog en vrede” 28 september 2004*. Brussel: CVO, 2006, 88p.

Julie CUPPLES, “Between Maternalism and Feminism: Women in Nicaragua’s Counter-Revolutionary Forces”. In: *Bulletin of Latin American Research*, Vol. 25, No. 1, 2006, pp. 83–103.

Anna FERNÁNDEZ PONCELA, “Nicaraguan Women: Legal, Political and Social Spaces”. In: *Gender Politics in Latin America*. Elisabeth DORE (ed.). New York: Monthly Review Press, 1997, pp. 36-51.

Fundación Seguridad y Democracia, *Balance de Seguridad 2006*.

Aruna GNANADASON, Musimbi KANYORO & Lucia Ann McSPADDEN (eds.), *Women, Violence and Non-Violent Change*. Geneva: WCC Publications, 1996, 146p.

Mary KALDOR, *New and Old Wars: Organised Violence in a Global Era*. London: Polity Press, 1999, 192p.

Gerard MARTIN, “The ‘Tradition of Violence’ in Colombia: Material and Symbolic Aspects”. In: *Meanings of Violence: A Cross-cultural Perspective*, Göran AIJMER & Jon ABBINK (eds.). Oxford International Publishers - Berg, 2000, 256p.

Angelo PAPACHINI & Dario HENAO RESTREPO (eds). *Violencia, guerra y paz*. Cali: Universidad del Valle, 2001, pp. 25-70.

Antonia POTTER, *We the Women – Why conflict mediation is not just a job for men*. Henri Dunant Centre for Humanitarian Dialogue, October 2005, 20p.

Dan SMITH, *War, Peace and Third World Development*. New York: UNDP, Human Development Office, 1994.
(http://hdr.undp.org/docs/publications/ocational_papers/oc16.htm)

S.N., “Rosario Murillo, la ‘general’ de Ortega”. In: *El Tiempo*, 23/6/2007.

UNIFEM, *Gender, Health and Development in the Americas: Basic Indicators 2005* (24p.), compileert gender-specifieke data over ondermeer geweld en veiligheid. Morbiditeitgegevens worden er overgenomen van de Pan-American Health Association. Het Unifem-rapport is *full text* ter beschikking gesteld op www.unifem.org/resources/item_detail.php?ProductID=54.

UNITED NATIONS Office on Crime and Drugs Prevention, *Violence, Crime and Illegal Arms Trafficking in Colombia*. Geneva: UNOSD, 2006, 127p. Het rapport wordt beschikbaar gesteld via http://www.unodc.org/pdf/Colombia_Dec06_en.pdf

UNITED NATIONS Security Council Resolution 1325 on *Women, Peace & Security* (aangenomen op 31/10/2000, *full text* te zien op <http://www.peacewomen.org/un/sc/1325.html>)

Norma VILLARREAL & Maria Angélica RÍOS (eds.) *La Cartografía de la Esperanza – Iniciativas de resistencia pacífica desde las mujeres*. Bogotá: Corporación Ecomujer, IPIS, & Belgische FOD Buitenlandse Zaken, 2006, 297p.

“Women’s Voices on Armed Conflict”. Speciale uitgave van *Women’s World* n° 39 & 40. Kampala, Isis – WICCE, 2006, 46 p.